REFERENCES:

1. Wetoshkin, A.A. (1999). Podtekstakvirasitelnojesredstvojasika, Saransk, 145 s. (Rus)
2. Kasimirskaja, T.A. (1999). Pitanne jak sposab stvarennja padtekstu v dijalagichnaj move, Mogilev, S. 124-126. (Bel)
3. Lelis, E.I. (2011) Teorijapodteksta, Ishevsk, 60 s. (Rus).
4. Nikoljukin, A.N. (2003) Literaturnaja enciklopedija terminov i ponjatij, Moskva, S. 755. (Rus)

Ярмак В.

к.ф.н., доц., Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України (Україна)

Yarmak V.

PhD, Docent, O.O. Potebnya Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine)

**ДОДАТКОВІ ЗАСОБИ ПІДСИЛЕННЯ ВИРАЗНОСТІ
ПРЕТЕРИТАЛЬНИХ ФОРМ ДІЄСЛОВА
В СЕРБЬСЬКОМУ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ**

**ADDITIONAL MEANS OF ENHANCING THE
EXPRESSIVENESS OF PRETERIT VERB FORMS
IN THE SERBIAN LITERARY DISCOURSE**

У статті досліджується непересічна роль другорядних засобів підсилення стилістичної виразності претеритальних форм дієслова в сербському літературно-художньому дискурсі на великому діахронічному зрізі, які, поряд із експліцитними, збагачують їхній образно-експресивний потенціал. До складу таких чинників слід віднести заперечну частку «не»; заперечно-підсилювальну частку «ни»; частки «ено», «ето», «год», «ала»; єднальний сполучник «и»; прислівник «баш»; претеритальні форми, утворені від дієслів із префіксами, або від поліпрефіксованих дієслів тощо.

Ключові слова: сербський художній дискурс, претеритальні форми дієслова, перфект із допоміжним дієсловом, заперечна частка «не»; заперечно-підсилювальна частка «ни»; частка «ено»; частка «ето»; частка «год»; частка «ала»; прислівник «бау»; претеритальні форми, утворені від дієслів із префіксом; поліпрефіксовані дієслова.

The article deals with an outstanding role of secondary means of enhancing the stylistic expressiveness of preterit verb forms in the Serbian literary discourse on a large diachronic cut, which, along with explicit means, enrich their figurative potential. Such factors include the negative particle не; the negative amplifying particle ни; the particles ено, ето, год, ала; the conjunction у; the adverb бау; the preterit forms based on verbs with prefixes or polyprefixed verbs etc. Not only semantic and formal peculiarities of tense verb forms, but also their morphologic and word-formative features come into notice in this respect. In the first instance, negative particles and conjunctions as parts of reiterations act as expressive additional means of preterit semantics enhancing. B. Stancović and V. Ognjenović, R. Petrović often resort to this method's use. Satirical works by E. Kosh abound with use of the intensifying negative particle «ни» and the conjunction «у» in masterfully built sentences with inverted word order. Various particles decorate not only prose and drama (S. Ranković, B. Nušić), but are also found in the discourse of literary criticism (L. Nedić). The Serbian literary works discourse of different historical periods witness that in general additional means of figurative expressiveness do not double but considerably complete, enrich and harmonize various semantic and expressive range plans of explicit means of past tense grammatical designation. The second prefix's semantics is particularly interesting in this regard. The research illustrates, in particular, that the second prefix's role does not come down just to perfectivization of imperfective verbs with prefix. The prefix, which is added to a verb that is already prefixed, modifies its meaning without changing the main verb's meaning. However, sometimes, like the first prefix, the second prefix has both grammatical and lexical function.

Key words: Serbian literary discourse, preterit verb forms, Perfect with an auxiliary verb, negative particle не, negative amplifying particle ни, particle ено, particle ето, particle год, particle ала, adverb бау, preterit forms based on verbs with a prefix, polyprefixed verbs etc.

Сучасні дослідження сербського літературно-художнього дискурсу засвідчують наявність величезного розмаїття дієслівних засобів стилістичної виразності, пов'язаних із граматичним вираженням минулого часу, яке, однак, аж ніяк не вичерпується використанням арсеналу експліцитних дієслівних форм. Не менш вагомими виступають додаткові, на перший погляд, другорядні, лексичні засоби, які суттєво збагачують загальний репертуар їхнього граматично арсеналу. Вивчення особливостей функціонування останніх в сербському художньому дискурсі органічно вливається до русла важливих завдань, що мають надолужити певну прогалину, котру спричиняє брак лінгвістичних спостережень, стосовних ролі саме цих мовних засобів. Нині у сербській лінгвістичній славистиці такі дієслова не випадково стали предметом солідних досліджень монографічного характеру, що поступово заповнюють лакуну. Звісно, з огляду на специфічну морфемну й словотвірну структуру цих дієслів, увагу дослідників привертають не лише семантичні й формальні особливості дієслівних форм позначення минулого часу, а і їхні морфологічні й словотвірні характеристики. Згадані дослідження органічно вписуються до загального русла сучасних мовознавчих студій інтегративного характеру, які враховують цілий комплекс лінгвальних і екстралінгвальних чинників.

Мета цієї статі – продемонструвати не менш привабливі для лінгвістичного аналізу особливості дієслівних форм, пов'язані з відтінками значень, які до дієслівної семантики можуть вносити заперечна частка «не», заперечно-підсилювальна частка «ни», єднальний сполучник «и», частки «ено», «ето», «год», прислівник «баи», префікси («при-», «по-») або декілька префіксів, а також різновиди значень самих претеритальних форм поліпрефіксованих дієслів.

Виразними додатковими засобом підсилення претеритальної семантики передусім виступають *заперечні частки у складі повторів*. До використання цього прийому часто вдається Б. Станкович у своїй драмі «Йовча», де заперечні частки є дієвим засобом граничного загострення й без того напруженої атмосфери сюжету: «JOBЧА (бесно): Како? Шта?!...

На длану *китих* те као султаницу, све ти *давао*, теби, теби, само теби, све, све, а ти не *сачека*, *не...*» (курсив і підкреслення у прикладах наші — В. Я.) [Stanković 1991: 241].

До засобів, здатних зробити дискурс стилістично виразним, слід віднести і яскраве контекстуальне вживання нейтральних із теоретичного погляду дієслівних форм *перфекта* із допоміжним дієсловом (навіть без уживання заперечних часток). Так, зокрема, «універсальні» перфекти перетворюються на дієвий засіб стилістичної виразності в оповіданні В. Огненевич «Ностальгія». Вдалий приклад такого використання «тривіальних», на перший погляд, граматичних засобів позначення минулого часу знаходимо в кульмінаційній частині твору, коли сюжет стрімко наближається до своєї трагічної розв'язки, а кожен із повторів, заснованих на використанні тих самих заперечних форм перфекта з допоміжними словами, відкриває новий абзац і слугує невід'ємним складником комунікативної стратегії авторки: «*Nije znao da ova šarena spodobica smatra da je on glavom general P. N. Vrangeli*»; «*Nije znao da ga ona podseća ... na divne trenutke kad su njih dvoje..., otvorili bal 16. Juna 1907...*»; «*Nije znao šta to znači sjurpriz i zašto to ona stalno crvči...*»; «*Nije pretpostavljao da će kao dežurni biti nadležan za ćaknute babe*» [Ognjenović 2009: 115].

Рельєфними видаються й інші засоби підсилення експліцитно або імпліцитно вираженої заперечної семантики. Свого граничного експресивного напруження ці «малопомітні» лексичні вкраплення досягають, зокрема, у сатиричній повісті Е. Коша «Великий Мак», до дискурсу якої автор вплітає універсальні форми перфекта, «оздоблені» *підсилювально-заперечною* часткою «*ни*» і сполучником «*и*» у реченнях із майстерно вибудованим *інверсійним порядком слів*: «На мене *се* више *ни* *осврнуо* *није* и, ногу пред ногу, *унутих се*» [Egerić 1987: 73]; «Могоа *сам* такође *запазити* ... да се реч кит у нашем говору много чешће употребљава но што *сам* то раније *и* *слутио...*»; «*Ни* он није одавно овде» [Кош 1997: 56; 25].

Розмаїття «мозаїки» використання єднального сполучника «и» доповнюють фрагменти з поетичного дискурсу відомого поета Р. Петровича. Заперечні конструкції є лише у другому з наведених прикладів, проте сполучник у складі повторів є дієвим засобом підсилення семантики й експресивного заряду аористів і усічених перфектів: «Savladasmo poniženje ... *i ubismo! I ubismo!*»; «*Sanjao, ne sanjao; psovaо ti po drumovima*» [Krnjević 1885: 153].

Крім названих, енергетично насиченими лексичними засобами додаткового підсилення синтетичних і аналітичних претеритальних форм дієслів виступають частки «ено», «ето», «год», «ала»; прислівник «баи» тощо. Ці засоби активно використовували видатні сербські письменники минулих епох: «...Креће се тромо и уморно један путник. ...Ено га, стаде у хлад под једном брезом» [Ranković (1) 1952: 225]; « – Ето пре три дана послао Арнаутина» [Stanković 1985: 80]; «David: ... Bože moj, bože, ala vi usrećiste našu zemlju» [Kočić 1982: 127]; «САРКА (обучена): Баи рекох, да изађем, да се видим с ким» [Nušić 1970: 176]; «Нисам баи учествовао у борбама, будући да су оне у то доба биле већ при крају»; «Није било баи близу» [Koš 1997: 11; 25]; «Шта је год хтео испевати *изашло је* на ово, *испала је* слика» [Nedić 1977: 160]. Як бачимо, частки прикрашають не лише прозу й драму, а зустрічаються і в дискурсі літературної критики, зокрема у творах Л. Недича.

Палітру використання граматичних засобів минулого часу в сербському літературному дискурсі доповнюють претеритальні форми, утворені від дієслів із двома префіксами, напрочуд виразні у семантичному й експресивному аспектах. Ідеться про дієслова з багатим значенневим спектром, семантику яких часом навіть важко однозначно передати в перекладі українською мовою, напр.: *придолазити* («потроху прибувати»; «приходити»; «приїздити»; «надходити (після когось)»; «підніматися»; «наростати»; *поодрасти* («підрости»; «вирости»; «трохи підрости»); *попоћи* («потроху піти»). Загалом дієслова із декількома префіксами доволі часто зустрічаються у дискурсі сербської класичної прози: «Сельаци

придолажаху. Сваки окуњио главу» [Veselinović 1955: 269]; «Тек доцније, када Софка *поодрасте*, он је више ради ње, Софке, него ради матере, почео се као разнежавати...» [Stanković 1985: 27]; «Иво *попође* обалом ... на крај моста»; «Он *попође* за другима» [Ćipiko (1) 1951: 56; 117]. Попри те, що в першому прикладі фігурує форма імперфекта (*придолажаху*), яка надає контекстові розлогості й неквапливості, а в трьох інших аористи (*поодрасте*; *попође*), що навпаки динамізують події, усім наведеним претеритальним формам притаманні особливості, закладені у семантиці дієслівних префіксів. Адже в першому прикладі вони роблять недоконаний вид дієслова виразнішим, а описуваній картині надають іще більшої епічності, а в інших — також суттєво впливають на швидкий темп оповіді, завдяки чому події постають рельєфнішими. Користуючись комплексним підходом до вивчення цієї проблематики, вагомих висновків теоретичного й практичного характеру доходить сербська лінгвістка М. Стоянович. Вона дотримується думки про те, що як мотивовані лексеми поліпрефіксовані дієслова мають багато функцій і відіграють значну роль у комунікації. Дослідниця класифікує префікси в контексті вивчення семантичних особливостей «поліпрефіксованих» дієслів. Так, зокрема, спираючись на праці академіка О. Белича і наявні дослідження з дієслівної поліпрефіксації в сербській та інших слов'янських мовах новітнього періоду [див., напр.: Dragićević 2015: 353–366], М. Стоянович окремо вивчає функції першого і другого префіксів. При цьому вона констатує, що функція першого префікса зазвичай реалізується у двох планах: граматичному й семантичному. У першому випадку додавання префікса спричиняє лише зміну дієслівного виду (*цитати* : *на-цитати*), а в другому префікс надає семантиці дієслова і власного, специфічного, значення, що веде, за образним висловом О. Белича, до модифікації та зміни його «образу» — коли, завдяки префіксові як семантично насиченому елементові, що приєднується до основи дієслова, змінюється його значення. Перший префікс може надавати дієслову прислівникового відтінку («носити» — «приносити», «доносити», «вносити», «односити» і т. д), нюансу

повторюваності (*бости* — *убадати*), розмежованості дії («поумирати», «поотварати») тощо [див.: Stojanović 2016: 32–34]. Якщо О. Белич аргументовано пов'язував роль другого префікса здебільшого із перфективізацією імперфективних дієслів із префіксом (напр., *пробости* — *пробадати* — *испробадати*) [див.: Belić 1949: 313], то сучасні дослідники доповнюють окреслену вченим картину. Сербська дослідниця Р. Драгічевич зауважує, що «префікс, який додається до вже префіксованого дієслова, лише модифікує його значення. Це означає, що він суттєво не змінює значення основного дієслова, а відіграє роль, подібну до ролі прислівників (способу дії, кількісних і т. д.)» [Dragičević 2013: 265]. Підсумовуючи функції другого префікса, М. Стоянович зазначає: «Так само, як і перший, другий префікс може мати і граматичну, і лексичну функцію. ... Якщо перший префікс найчастіше виконує видову функцію перфективізації мотивувального дієслова, то другий префікс найчастіше має лексичну функцію, яка зазвичай означає, що останній лише в семантичному відношенні уточнює дієслово, яке вже має префікс. Другі префікси спеціалізуються на вираженні певних значень (початок, інтенсивність тощо), а їхньою основною семантичною рисою є те, що вони не виражають просторових відношень...» [див.: Stojanović 2016: 75].

Повертаючись до наведених вище прикладів поліпрефіксованих дієслів, зазначимо, що префікс «*при-*» у синтетичній імперфективній формі дієслова *придолажаху* («Сельаци *придолажаху*. Сваки окуњио главу» [Veselinović 1955: 269]) має загальне локальне значення «наближення» із ледь помітним відтінком другорядності дії. У своєму дисертаційному дослідженні М. Стоянович фіксує й притаманне префіксові «*при-*» у префіксованих дієсловах «класичне» просторове адлативне значення [див.: Stojanović 2016: 162].

Що ж стосується ролі префікса «*по-*» у формах аористів від дієслів *поодрасти* й *попоћи* («Тек доцније, када Софка *поодрасте*, он је више ради ње, Софке, него ради матере, почео се као разнежавати...» [Станковић 1975: 27]; «Иво *попође* обалом ... на крај моста»; «Он *попође* за другима»

[Ćipiko 1951: 56; 117], то з огляду на те, що цей префікс є одним із найчастіше вживаних і «найплідніших» у словотвірному й семантичному відношеннях, його семантика часто буває неоднозначною. Це пов'язано і з недостатньою визначеністю кількості його значень, і з певною розмитістю характеру пов'язаності різних його значень між собою. Проте наведені приклади із сербського художнього дискурсу верифікують твердження М. Стоянович про те, що з таких дієслів префікс «по-» формує дві основні групи, одна із яких «...має значення 'трохи', 'доволі/ достатньо інтенсивно' і т. п. виконувати дію...» [див.: Stojanović 2016: 146]. Відтінок значення 'трохи', вочевидь, є характерним для прикладу із прози Б. Станковича, так само, як і для фрагментів із творів І. Чипіко, хоча у згаданих випадках явно йдеться про вимір інтервалів на різних шкалах, зокрема, у двох останніх, на відміну від першого прикладу, вимірюється не час, а відстань.

Отже, різні, на перший погляд, маргінальні лексичні засоби, до яких передусім слід зарахувати (підсилювальні й заперечні) частки, сполучники, прислівники та дієслівні префікси, додають дієслівним формами минулого часу додаткової виразності, яка по-різному виявляється в художніх контекстах.

Отже, дискурс сербських літературних творів різних епох засвідчив, що додаткові засоби художньої виразності не дублюють, а суттєво доповнюють, збагачують і гармонізують різні плани семантико-експресивного діапазону експліцитних засобів граматичного позначення минулого часу.

REFERENCES:

1. Belić, A. (1949). *Savremeni srpskohrvatski književni jezik. Drugi deo. Nauka o građenju reči*. Beograd: Naučna knjiga. 330 p. [in Serbian].
2. Ćipiko, I. (1951). *Sabrana dela: u XIX т.т. Т. I*. Beograd: Prosveta, 1951. 366 p. [in Serbian].
3. Dragičević, R. (2013). *Glagoli sa dva prefiksa u srpskom s osvrtom na stanje u drugim slovenskim jezicima*, In: *Zbornik Matice srpske za slavistiku*. Novi Sad, № 83, pp. 257–268 [in Serbian].

4. Dragičević, R. (2015). Prefiksacija u srbistici i slavistici, In: U prostoru lingvističke slavistike. Zb. Naučnih radova povodom 65 godina života akademika P. Pipera / ur. Lj. Popović, D. Vojvodić i dr. Beograd, pp. 353–366 [in Serbian].
5. Egerić, M. (1978). Antologija savremene srpske satire. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada, 464 p. [in Serbian].
6. Kočić, P. (1982). Pripovijetke. Sarajevo: Svijetlost, 170 s. [in Serbian].
7. Koš, E. (1997). Poverljivi izveštaj: o upotrebi i svetskom dejstvu koka-kole: špijunsko-satirična farsa. Beograd: Srpska književna zadruga. 103 p. [in Serbian].
8. Krnjević, V. (1985). Među javom i med snom. Antologija srpskog pesništva XX veka. Beograd: Kjiževne novine, 403 p. [in Serbian].
9. Nedić, Lj. (1977). Članci, In: Srpska književna zadruga. U 9 knj. Knj. 7/ Novi Sad: Matica Srpska — Beograd: Institut za književnost i umetnost, pp. 70–333 [in Serbian].
10. Nušić, B. (1970). Odabrane komedije: u IV t.t., t. II. Novi Sad — Beograd: Budućnost, 353 p. [in Serbian].
11. Ognjenović, V. (2009). Otrovnno mleko maslačka. Beograd: Arhipelag, 173 z. [in Serbian].
12. Ranković S. (1952). Gorski car // Sabrana dela: u 5 t.t., T.1. Beograd: Prosveta, 420 p. [in Serbian].
13. Stanković, B. (1985). Nečista krv. Pripovetke. Beograd: Vuk Karadžić, 404 p. [in Serbian].
14. Stanković, B. (1991). Sabrana dela: u XIX knj. Knj. V. Beograd: IP «Beograd», 247 p. [in Serbian].
15. Stojanović, M. Lj. (2016). Poliprefiksirani glagoli u srpskom jeziku. Dis. ... dokt. filol. nauka. Beograd, 458 p. [Elektronski resurs]. URL: <http://nardus.mpin.gov.rs/bitstream/handle/123456789/8566/Disertacija.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (03.01.2018) [in Serbian].
16. Veselinović, J. (1955). Izabrane prepovetke: u 2 t.t. T. 1. Subotica: Minerva. 352 p. [in Serbian].